

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОГРАМ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ СКОЄНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Мельничук Ю.І., Крук О.В.

Навчально-науковий інститут права

Національного університету водного господарства та природокористування

Стаття присвячена висвітленню основних причин вчинення злочинів неповнолітніми. Розглянуті превентивні заходи, що застосовуються представниками державних органів, щодо запобігання правопорушень вчинених неповнолітніми, а також виявлені атрибути запровадження інституту пробації в Україні.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, відновне правосуддя, відновний процес, інститут пробації, девіантна поведінка.

Актуальність дослідження. Нажаль, на сьогоднішній день злочинність серед неповнолітніх осіб привертає увагу представників правоохоронних органів та всього суспільства загалом. Держава та суспільство не можуть забезпечити ефективну систему попередження злочину неповнолітніх, не допомогло притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності. Очевидно, що потрібно знайти компромісне вирішення, щодо кримінально-правового впливу на неповнолітніх. Тому, ми вважаємо, що найкращим виходом із ситуації, яка склалася є саме застосування програм відновного правосуддя. Це раціональний підхід, який сприятиме вживання індивідуальних методів до кожного неповноліт-

нього, який вчинив, у більшості випадках, не обдумане правопорушення.

Мета роботи: здійснити дефініцію чинників, котрі зумовлюють девіантну поведінку неповнолітніх, а також розглянути основні проблеми, які заважають прийняти Закон «Про медіацію».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням особливостей та характерів труднощів у поведінці, відхилення від норм займалося багато дослідників, наприклад: А.С. Белкін, Л.С. Виготський, Л.М. Зюбін, О.І. Кочетов та ін. Що стосується правового та психологічного аспекту впровадження програм відновного правосуддя, то зазначеній тематиці присвятили свої роботи: С.М. Міщенко, В.М. Трубніков та ін.

Виклад основних досліджень. Конвенція ООН про права дитини є універсальною основою всієї структури правосуддя щодо неповнолітніх. Це угода між країнами, в якій зазначено, як уряд кожної країни має дбати про дітей. Згідно із цією конвенцією зазначено, що дитиною вважається особа, яка не досягла 18-річного віку [1]. В Україні здійснюються заходи, спрямовані на зменшення злочинності серед неповнолітніх: дедалі більш широко втілюються в життя положення Конвенції ООН про права дитини та резолюції підсумкових документів Всесвітньої зустрічі на вищому рівні на користь дітей і підлітків 1990 р., до яких приєдналася наша держава. Активізуються процеси поліпшення положення неповнолітніх за останні п'ять років – після підписання Президентом України ряду указів (Про Національну програму «Діти України», «Про затвердження Комплексних заходів по профілактиці бездоглядності і правопорушень серед дітей, їх соціальної реабілітації в суспільстві»), а також у ході реалізації інших заходів у сфері охорони дитинства.

За останні десятиліття вже в понад 30 країн світу набув поширення новий підхід до вирішення кримінальних конфліктів, учасниками яких є діти, завдяки програмам відновного правосуддя. Основою цього підходу є: по-перше, усунення завданої матеріальної, фізичної та моральної шкоди потерпілому; по-друге, прийняття правопорушником відповідальності за вчинення діяння. Отже, що ж таке відновне правосуддя? На нашу думку, дуже влучно визначив це поняття Тоні Маршал, а саме – це процес, за допомогою якого сторони-учасники, конкретного злочину, спільно взаємодіють та передбачають можливі наслідки [5].

Концепція відновного правосуддя базується на ряді принципів та підходів. Із яких, на наш погляд, найважливішим є взаємовідповідальність усіх учасників кримінальної ситуації.

Згідно дослідженню західних науковців підтверджено, що заходи відновного правосуддя, які застосовані не залежно чи окремо, чи разом із традиційними вирішеннями кримінальних конфліктних ситуацій, призводять до таких наслідків: по-перше, попередження вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів особами, які раніше вчиняли злочини меншої тяжкості; по-друге, зниження рівня рецидиву злочину; по-третє, підвищення перевиховання правопорушників та повернення його до нормального життя, за допомогою психологічної допомоги; по-четверте, повне або часткове відшкодування потерпілому шкоди.

На нашу думку, ефективною моделлю проекту нової системи кримінального законодавства відносно неповнолітніх і яка може стати основою для дискусії у реформуванні правосуддя щодо осіб, яким не виповнилося 18 років є:

– по-перше, основою є попередження правопорушення (потрібно в короткі строки визначити категорії дітей і підлітків, які належать до групи ризику, а також забезпечити їм достатній нагляд і особливу увагу, більш розширити можливості участі дітей в різних культурно-масових заходах, спортивних змаганнях та т. д.);

– по-друге, арешт, досудове затримання – все це має здійснюватися відповідно до закону, ма-

ють бути проінформовані батьки, опікуни, усиновлювачі. В ізоляторах мають бути спеціальні камери, де мають тримати неповнолітніх, а також процедуру розгляду справи неповнолітніх має передбачатися досудове слідство;

– по-третє, судові процедури мають бути менш формальними при розгляді справ неповнолітніх. Слід передбачити підготовку спеціальних суддів для розгляду справ неповнолітніх і використовувати їх при кожній нагоді.

Девіантна поведінка та її чинники. Сьогодні важко виховати цілісну особистість, не враховуючи соціальний стан. Вплив зовнішнього середовища обумовлено економічними, політичними, соціальними та культурними, побутовими та іншими факторами. У сучасному суспільстві застосовується поняття – девіантна поведінка (тобто певні поведінкові відхилення від суспільної норми). Вона може виникати через різний вплив на індивіда. Існує низка негативних чинників, які можуть спричинити девіантну поведінку в дітей, а саме: по-перше, неблагополуччя в сім'ї (тобто це можуть бути батьки, котрі зловживають спиртними напоями та одурманюючими речовинами, ведуть аморальний спосіб життя, неповні сім'ї, брак доброти, сімейного затишку, любові батьків, а також і безвідповідальність батьків за дітей); по-друге, недостатній рівень виховної роботи в школах (це може проявлятися у тому, що коли переважають учнів навчальним матеріалом і коли вони не можуть його засвоїти в них відбувається негативізм, так званий опір, заниження самооцінки і намагання «втекти» від цього); по-третє, низька педагогічна культура сім'ї (тобто, коли батьки освічені, працьовиті люди, які для своїх дітей створюють так звані «парникові» умови, що дозволяє для дітей думати що все дозволено, а також і не обдумувати свої дії та вчинки); по-четверте, низький рівень матеріального забезпечення [3].

Існують кримінальні фактори виникнення девіантної поведінки, наприклад, група дітей згуртовуються маючи за мету: «марне згаяння часу», ризиковані хуліганські заняття. У таку групу підлітки можуть потрапити з низки причин, тобто не досягнув поставленої мети, через відсутність позитивної діяльності, в разі психологічного дискомфорту.

При вирішенні справи за допомогою програм відновного правосуддя людину розглядають не просто як злочинця, а хочуть достукатися до її «кращої сторони». Таким чином, можна подолати стигматизацію та ганьбу, яка найчастіше виникає при традиційній відповідальності. «Таврування» – це те, що найчастіше відчуває підліток, а тому завжди шукає спосіб виправдання та уникнення відповідальності. На сьогоднішній період більшість молоді, яка пройшла всю процедуру правосуддя дуже стереотипно розглядають суспільство [6]. У дитини-правопорушника формується, так званий комплекс злочинця і тому він думає, що йому ніхто не довіряє і змушує виконувати норми, які особа не розуміє. Важливо зрозуміти, що ніякі обмеження волі, «профілактичні бесіди», які спрямовані на утримання від протиправних дій не допоможуть у вирішенні проблеми, а навпаки можуть пригнітати власне «Я» підлітка. Він розуміє, що нічого не зміню-

ється, а навпаки світ жорстокіший, безжалісним, злим – в результаті цього недовіра та не сприйняття дорослих.

Тому, варто біль ширше впроваджувати альтернативу сучасному покаранню – програми відновного правосуддя. Основним завдання яких є вирішення кримінальної конфліктної ситуації та задоволення потреб її учасників.

З усього вищезазначеного нам потрібно визначити термін відновний процес, під яким варто розуміти будь-який процес у якому потерпілий та правопорушник і, де доцільно, інші учасники беруть активну участь у вирішенні наслідків з допомогою фасилітатор/медіатора [5]. Саме відновний процес має такі цінності, як: повага до всіх учасників, активна участь учасників конфлікту, надання переваги тим результатам, що досягнуті у результаті консенсусу, а не призначенні зверху.

Зазначимо, які ж учасники відновного процесу існують – це:

- потерпілі від правопорушення для яких важливо найчастіше захистити свої інтереси, забезпечити емоційну та психологічну підтримку, організувати діалог, знайти вирішення із конфліктної ситуації, висловити своє бажання конфліктної ситуації;

- правопорушники – для них важливо емоційно висловити своє бачення конфліктної ситуації при можливості зменшити міру покарання згідно традиційного правосуддя, можливість бути реабілітованим у суспільстві, можливість отримати консультацію та допомогу;

- правоохоронні органи, роль даного учасника залежить від програми відновного правосуддя. Варіантами залучення правоохоронних органів передбачають таку їхню роль: здійснення направлень, інформування про відновний процес, здійснення фасилітації;

- прокурори – направлення на медіацію, запровадження самих програм відновного правосуддя, запровадження на етапі після виникнення звинувачення, направлення не лише молодих, а й дорослих правопорушників до відновного процесу;

- адвокати захисту – потенційне направлення правопорушників до програм відновного правосуддя (контролююча функція);

- судді – вони відіграють значну роль в забезпеченні потенційного доступу до процесів відновного правосуддя, можуть направляти, а також можуть і відігравати роль медіаторів/фасилітаторів.

- представники виправних закладів забезпечують реалізацію відновних процесів;

- члени громад – у деяких видах програм відіграють безпосередню роль у розв'язанні конфліктів, співробітництво, емоційної психологічної підтримки та носія інформації;

- фасилітатор/медіатор – основна роль це: організація, ведення та моніторинг самого процесу [5].

Отже, з усього вище зазначеного можна зробити висновок про те, що відновний правосуддя – це спосіб реагування на злочину поведінку шляхом урівноваження потреб правопорушника та потерпілого, а принципами відновного правосуддя є: добровільність, конфіденційність, ней-

тральність медіатора/фасилітатора, неупередженість та відповідальність.

В українському законодавстві можна відшукати передумови застосування програм відновного правосуддя, зокрема в Кримінальному та Кримінально-процесуальному кодексах України. Так, Кримінальний кодекс України передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності зв'язку із дійовим каяттям або у випадку примирення потерпілого і винного на підставах вказаних в ст. 45, 46 КК України [2].

Існують випадки коли неповнолітні можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності, якщо підліток вперше вчинив злочин невеликої тяжкості і якщо він зможе виправитися без покарання. У такому випадку можуть застосовуватися заходи виховного характеру (частина перша статті 97 КК). Будь-який результат примирення може свідчити про готовність неповнолітнього нести відповідальність за вчинену дію.

Необхідною умовою для того, щоб анулювати кримінальну відповідальність за ч. 1 ст. 97 КК є здійснення злочину вперше, щоб злочин був невеликої тяжкості, а особа на час здійснення цього злочину, а також на час винесення судом рішення про її звільнення від кримінальної відповідальності була неповнолітньою [7]. Ще однією передумовою є висновок суду в якому зазначається, що можливе виправлення неповнолітнього без використання покарання.

Варто ще зазначити, що неповнолітній, який здійснив суспільно-небезпечне діяння невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він, на момент постановлення вироку, не потребує застосування покарання (частина перша статті 105 КК) [2]. Як «щире розкаяння», так і «подальша бездоганна поведінка» можуть бути наслідком примирення.

Великою прогалиною в кримінально-процесуальному законодавстві щодо неповнолітніх є те, що ніде не зазначено процедури медіації, правовий статус медіатора. Як вже зазначалося в Україні програми відновного правосуддя на законодавчому рівні не регламентовані, тому й ускладнюється її реалізація на практиці.

Можна звернути увагу, що законодавство, яке діє на сьогодні в Україні містить чимало передумов, щоб застосовувати в практиці програми відновного правосуддя. Всі наведені вище положення тим чи іншими нормами створюють правове поле при якому, в разі примирення та в процесі його проведення, мало б конкретні правові наслідки.

Так, вирішуючи питання про необхідність застосування процедури примирення при розслідуванні чи судовому розгляді кримінальної справи, насамперед, слід визначити у процесуальному законодавстві на якій стадії ця процедура може бути застосована, яким документом (можливо угодою) має бути закріплено факт примирення (чи не примирення), а також, мають бути визначені строки, необхідні для проведення медіації. Оскільки медіація не передбачена прямо законодавством, вона не може бути стадією кримінального процесу. Відповідно, не врегульованою залишається значна кількість питань, які можуть виникнути у процесі її застосування.

Також, невирішеним залишається питання статусу осіб, які будуть здійснювати процедуру медіації.

На сьогоднішній день в нас існує закріплений на законодавчому рівні інститут пробації. Який є не просто альтернативою позбавлення волі, а реабілітація правопорушників та попередження вчинення нових злочинів. Направлення на реабілітацію здійснюється виключно судами. Інститут пробації відносно новий інститут, який прийшов в Україну з Чехії. Вже давно в Чеській Республіці існують центри пробації та медіації. В Україні прийнятий Закон України «Про пробацію» 05.02.2015 року (зі змінами 21.12.2016 р.), а тому були внесені зміни до Кримінального процесуального кодексу і він набрав чинності лише у жовтні 2016 року.

Стаття 12 Закону України «Про пробацію» зазначає порядок проведення пробації для осіб віком від 14 до 18 років. В цій статті вказано яким чином неповнолітня особа зможе реабілітуватися в суспільстві. Ці норми можна використовувати при проведенні медіації, поліпшення стосунків між правопорушником і потерпілого, а також соціальної та психологічної реабілітації неповнолітнього, який вчинив правопорушення. Це дасть змогу йому в подальшому виправитися і не вчиняти правопорушення.

Не варто й забувати про те, що злочинність у дитячому середовищі є дуже актуальним питанням, вимагає удосконалення проведення профілактичної роботи. У зв'язку з цим, необхідно постійно зосереджувати зусилля на пошуку ефективних форм взаємодії державних і недержавних установ, і організацій з метою виявлення глибинних процесів, які породжують злочин-

ність неповнолітніх, адекватного реагування на них, попередження злочинів та їх профілактики, правового впливу на неповнолітніх, що вчинили злочини, та на осіб, які своїми діями сприяли антисоціальної поведінці підлітків, соціальної реабілітації неповнолітніх правопорушників та адаптація їх у суспільстві. Запровадження інститутів пробації та відновного правосуддя є досить прогресивною ідеєю, яка повинна покращити стан запобігання злочинності неповнолітніх, а також сприятиме усунення їх передумов, що є також не менш важливою характеристикою.

Висновок. Варто підсумувати, що відновне правосуддя – це форма правосуддя, яка має за мету створення умов для примирення потерпілого та правопорушника, забезпечити в повному обсязі права для відшкодування збитків потерпілому (компенсацію), а також забезпечити дотримання всіх вимог законних прав неповнолітнього правопорушника, тим самим попереджаючи, а в деякій мірі і викоринюючи дитячу злочинність, при цьому зберігаючи їм шанс на світле майбутнє.

Основними чинниками девіантної поведінки неповнолітніх є: недостатній рівень виховної роботи в школах, неблагополуччя в сім'ї, низька педагогічна культура сім'ї, низький рівень матеріального забезпечення.

Ми під час свого дослідження виокремили такі проблеми, які заважають прийняттю Закону «Про медіацію», зокрема: небажання судів (якщо більше людей буде застосовувати медіацію, то менше буде звертатися до судів, а таким чином і менше людей буде сплачувати судовий збір); бюрократична система в Україні (Верховна Рада України не зацікавлена в провадженні Закону «Про медіацію»).

Список літератури:

1. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: [монографія] / В. М. Бурдін. – К.: Атіка, 2004. – 240 с.
2. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Посібник з програм відновного правосуддя. Публікація ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unisef.org.ua.
4. Про пробацію: Закон України № 1798-VIII від 21.12.2016 160-VIII [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/160-19>.
5. Програма підготовки медіаторів // Ресурсний центр медіації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mediators.ru/rus/about_mediation/home_law/programme.
6. Райт М. Восстановительное правосудие – путь к справедливости / М. Райт; пер. с англ. – К.: Издатель Захаренко В. А., 2007. – 304 с.
7. Смелянова І. І. Роль відновного правосуддя в концепції ювенальної юстиції / І. І. Смелянова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/4C50C305B00FEABAC3256FC5004A8D1F>.

Мельничук Ю.М., Крук О.В.

Учебно-научный институт права

Национального университета водного хозяйства и природопользования

ПРИМЕНЕНИЕ ПРОГРАММ ВОСТАНОВИТЕЛЬНОГО ПРАВОСУДИЯ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация

Статья посвящена освещению основных причин совершения преступлений несовершеннолетними. Рассмотрены превентивные меры, применяемые представителями государственных органов по предотвращению правонарушений совершенных несовершеннолетними, а также обнаружены атрибуты введение института пробации в Украине.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, восстановительное правосудие, восстановительный процесс, институт пробации, девиантное поведение.

Melnichuk Yu.I., Kruk O.V.

Educational and Research Institute of Law
National University of Water and Environmental Engineering

APPLICATION OF PROGRAMS OF RESTORATIVE JUSTICE IN REGARD TO MINOR CRIMES

Summary

The article is devoted to highlighting the main causes of juvenile delinquency. The preventive measures applied by representatives of state bodies on prevention of offenses committed by minors are considered, as well as the attributes of the introduction of the probation institute in Ukraine.

Keywords: juvenile delinquency, restorative justice, recovery process, Institute probation, deviant behavior.